

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.56>

Лобанова Алла,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету

**РОЗУМ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС:
ОСВІТА УКРАЇНИ НА ВІСТРІ ІСТОРИЧНИХ ВИКЛИКІВ
РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ В. П.АНДРУЩЕНКА
«ПРОСВІТНИЦЬКА ОДИССЕЯ РОЗУМУ. КИЇВ :
ЗНАННЯ УКРАЇНИ. – 2025. – 524 С.»**

Українське суспільство, яке понад три роки знаходиться у стані повномасштабної російсько-української війни, потребує наукових праць про стратегії відновлення, соціальну згуртованість, психологічну стійкість та економічну адаптацію, які допоможуть критично осмислити досвід війни, подолати її наслідки та вибудувати майбутнє на засадах справедливості, безпеки та розвитку. Життєво важливою потребою українців є книги про роль освіти, науки та критичного мислення у формуванні свідомого громадянського суспільства, яке здатне не лише вистояти у випробуваннях війни, а й закласти фундамент для інтелектуального та культурного відновлення повоєнної України. Саме такою є книга *«Просвітницька одиссея розуму»*, нова ґрунтовна наукова робота **Віктора Петровича Андрущенка**, професора, доктора філософських наук, член-кореспондента НАН України, ректора Національного педагогічного університету імені Н.П. Драгоманова. Книга є надзвичайно актуальною, оскільки досліджує роль розуму, освіти та моралі в умовах сучасних викликів. У ній аналізуються причини духовної кризи людства, проблем агресії та етики війни, розкриваються значення «розумної освіти» для майбутнього.

Основна ідея книги, словами автора, полягає у *«презентації (висвітленні) тернистого шляху людини до себе – «через терни до зірок» – до вищої мудрості і справедливості. Загальнолюдські надбання, здобуті на цьому шляху, передаються через покоління, через*

духовно-практичний досвід, набутий людством в процесі багатогранної людської діяльності, а головне (й насамперед) – засобами науки, культури, освіти та виховання. Шлях «розуму» до себе, його втілення у «праці» та творенні культури – це справжня «одиссея» утвердження людства у власній ідентичності, людськості і людяності» (с. 10).

Авторська концепція дослідження Розуму розгортається завдяки філософському, історичному, етичному та соціальному дискурсам, послідовно розкриваючи різні аспекти розвитку Розуму та його ролі в історії людства. Структурно книга складається з переднього слова, наративів щодо епістемології розуму, вступу, 6 розділів і післямови. У вступі *«Мудрість великих дарує нам розум»* автор акцентує увагу на глибокому розумінні мудрості як джерела Розуму, вводячи читача до загального аналізу діалектики Розуму як основи людського розвитку.

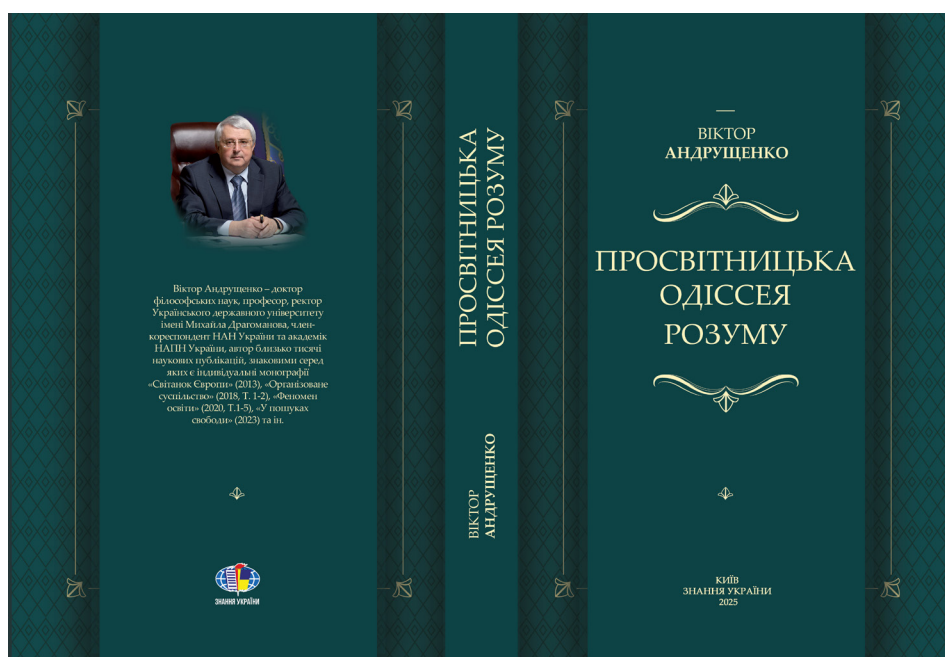
Перший розділ «Прозріння перед майбутнім» присвячений тому, як здатність до розуміння майбутнього (прозріння) може змінити наше сприйняття сьогодення. Здійснюючи глибокий аналіз стану цивілізації, її духовних проблем і шляхів їх подолання, автор окреслює кризи, що виникають внаслідок технічного прогресу, де людина втрачає свою духовну сутність, акцентуючи увагу на відновленні духовних цінностей і сенсу життя. Критикуючи марксистську ідеологію через її матеріалістичний підхід і недостатність уваги до духовного, інтелектуального розвитку особистості,

В.П. Андрущенко зазначає, що марксизм «увійшов в історію світової культури з низкою цілком обґрунтованих пропозицій, особливо щодо реформування економічної сфери суспільної життєдіяльності. Загальна ж ідея майбутнього облаштування світу на комуністичних засадах, яка складала основу-основ змісту і організації навчання та виховання людини, розвитку просвітництва та культури, виявилась помилковою. Вплив марксистського матеріалізму на історію, людину, її освіту та виховання виявився злиденним. І чим раніше більшість людей світу переконається у справедливості цієї далеко не простої істини й рішуче виступить за прискорення остаточного викорінення марксизму з життя людини і суспільства, особливо зі сфери освіти, науки, культури та виховання, тим більш помітними і продуктивними будуть кроки на шляху суспільного оновлення, утвердження демократії і свободи (с. 87).

Розвинута у цьому розділі тема очищення від радянської спадщини виглядає як спроба подолати наслідки тоталітарного режиму, у якому панував контроль над думкою і Розумом. Здійснюючи соціологічний аналіз «радянщини» з її викривленою мораллю, «життям за планом», за розкладом, встановленими... «керівною й спрямовуючою силою» суспільства, тобто партією» (с. 108-109), «звичкою до вживання алкогольних напоїв» (с. 110), «побутуванням заздрощів, доносництва, матірщини,

лукавства, хабарництва, яке пізніше переросло у таке потворне явище, як корупція» (с. 111), автор зазначає, що «за час семидесятирічного існування, радянська епоха сформувала невидане й незаперечне «чудо історії», аналога якому не було у світовій практиці, вивела на історичну орбіту людину, яка за своїми унікальними якостями отримала красномовну (і вкрай принизливу) назву «*homo soveticus*» (у побуті – «совок», «ватник» тощо)» (с. 104). Можна погодитися з автором у тому, що в Україні «синдром «совковості» є вже майже викоріненим. Покоління незалежності (не всі, але більшість) увійшли в контекст правдивої цивілізаційної історії України і людства, виховуються за європейськими стандартами, активно стали на захист Батьківщини від агресора, пишаються очищеною від імперського наклепу вітчизняною історією, здобутками батьків, переймаються завданнями відбудови зруйнованого війною господарства, прагнуть жити як люди. Цього не можна сказати про російський люд, який у своїй більшості не тільки залишився «совком» чи «ватником», але й став загарбником, агресором, убивцею. Війна, яку росіяни розпочали й ведуть проти України, є більш ніж красномовним підтвердженням цього невтішного висновку» (с. 104).

У другому розділі «**Розвіяти хмари, що затьмарюють сонце**», червоною ниткою проходить авторська думка про те, що «упродовж цивілізаційної історії людства в суспільстві

виникають болючі провали, основною причиною яких є відхід від «розуму», зневага до суспільних цінностей, вироблених ним самим (людством). Складається ситуація, в якій розум втрачає здатність пізнавати, розуміти, мислити, аналізувати, сприймати, уявляти та розв'язувати проблеми. Він нібито «впадає у сплячку», яка дорого обходиться людству. Хмари тоді затьмарюють сонце, люди мріють не про життя, а тільки про виживання» (с. 117-118). Автор переконаний у тому, що «сон розуму породжує чудовиськ», які ведуть людство до страшних і катастрофічних подій, якими було насичено минуле століття: «дві світові війни, декілька (соціалістичних) революцій, локальних (у тому числі й громадянських) війн, низка терористичних акцій, голодоморів та геноцидів... Найбільш злочинними політиками цього століття були Адольф Гітлер і Йосип Сталін. Їх ілюзії стосовно переоблаштування світу абсолютно позбавлені розуму. Ініційована ними та їх прибічниками Друга світова війна забрала з собою близько 48 млн людських жертв» (с. 143). Однак процес повернення до розуму: створення ООН, підписання Гельсінських угод, обмеження гонки озброєнь, подолання загрози «холодної війни», розпад радянського союзу, об'єднання Європи знову змінився його втратою, яка виявилася у «нічим не виправданій агресії російської федерації проти України, яка поклікала нові вбивства, руйнації, нищення культурних цінностей і стала, за словами Дж. Байдена, «війною тиранії проти вільного світу» (с. 143). Тож цілком правомірним звучить авторська думка про те, що «слід повернутись до пропозицій мислителів епох Ренесансу та Просвітництва, представників «Римського клубу» й багатьох інших критично мислячих самостійних просвітників людства, об'єднати зусилля інтелектуальної еліти цивілізації для формування нової, єдиної, реалістичної (розумної) стратегії світового розвитку» (с. 145).

Далі, розмірковуючи над причинами російської агресії, В.П. Андрущенко акцентує увагу на феномені рашизму як «політичної ідеології та соціальної практики владного режиму росії кінця ХХ – початку ХХІ століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу»; нетерпимості до елементів культури інших

народів»; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу, використанні російського православ'я як моральної доктрини, на геополітичних інструментах впливу, насамперед, використанні постачання енергоносіїв для європейських країн та застосування військової сили стосовно країн, що входять до сфери впливу російської федерації» (с. 149–150). Саме рашизм (російський фашизм) призвів до «розповзання» російської агресії по світу, охопивши Придністров'я, Чечню, Грузію, Україну. Посилаючись на історичні дослідження Є. Гуцала, П. Штепи, Г. Ващенко та інших, автор фактологічно вимальовує процес «ескалації насильства, злоби, ненависті більшовиків до всього українського, національного, загальнолюдського» (с. 160). Жорстокість щодо українського народу більшовиків виявилися у голодоморі 1932–1933 років – акті геноциду українського народу, організованого керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932–1933 роках шляхом створення штучного масового голоду, а росіян як спадкоємців «імперії зла» – у російсько-українській війні, яка розпочалася у березні 2014 року анексією Криму, тимчасовою окупацією частини Луганської та Донецької областей, а 24 лютого 2024 року перейшла у «гарячу фазу», тобто повномасштабне вторгнення російських військ на територію суверенної незалежної України, яку очільник кремля називає її «спецоперацією», метою якої він назвав націоналізацію і демілітаризацію України. «Російська «спецоперація», – зазначає В.П. Андрущенко, – «це помста українцям від заздрісних «колишніх братів» за людиність, розум, працьовитість і свободу.... це відверта війна на знищення українців. У ній задіяна більшість росіян: ті, хто стріляє, спалює, руйнує, хто скидає так звані «керівані бомби» на голови мирних громадян, жінок і дітей, ті, хто виготовляє зброю, забезпечує армію продуктами, хто підтримує владу, голосує за тирана або мовчки спостерігає за беззаконням» (с. 170-171). Тож рашизм і злочинне насильство, яке скоюється під його гаслами над окупованими народами, мають назавжди щезнути з історії – такий висновок робить автор книги, який разом з українським народом відстоює незалежність і суверенність своєї держави, працюючи на «передовій» наукового і освітнього фронту.

Розкриваючи проблему «етики війни» (с. 176–191) автор стверджує, що вона «має свої особливі виміри» і з цього приводу відомим в історії є «вислів легендарного київського князя Святослава «Іду на ви!» як своєрідний ультиматум про оголошення війни, що свідчить про наявність в давньоукраїнських воїнів таких людських якостей, як благородство, честь і повага як до своїх супротивників, так і до себе» (с. 183). Однак у сучасній війні, яку веде російська федерація проти України, це правило не приживається. «Як засвідчують безпосередні учасники бойових дій, – пише автор, – відступаючи з поля бою, вони залишають не тільки зброю, амуніцію, техніку, а головне – вбитих і поранених. Поширене пропагандистське гасло «русские своих не бросают» перетворюється на пустопорожній фарс: вони кидають, тікають, зраджують. У цьому й проявляється «істинна моральність» російського військового, яка насправді обертається глибоким аморалізмом» (с. 190). Натомість «в українських військових найвищим проявом моральності є їх відданість у служінні власному народу, Батьківщині. «Україна – понад усе!» – це промовисте гасло злітає з вуст кожної української людини як свідчення любові до Неньки-України, її талановитого і працьовитого люду» (с. 191) і в цьому проявляється істинна етика ведення визвольної війни українців.

У третьому розділі «Розумна освіта» як пріоритет ХХІ століття» В.П.Андрущенко акцентує увагу на аналізі сучасної освіти, ролі науки, релігії та впливу політики на інтелектуальну сферу. Розмірковуючи над історичними особливостями розвитку освіти і чинниками, що впливали на цей процес, автор пише, що «освіта завжди намагалась звільнитись (втекти) від ідеології та політики. І хоча втеча не завжди увінчувалась успіхом, спроби такої втечі продовжувались практично в усіх суспільствах, які жили за цивілізаційними нормами або прагли стати на їх животворні рейки. Не стала виключенням і Україна. Вона боролась, «тікала від політики», аж допоки не утвердила власну незалежну державу» (с. 196). Саме формування демократичної держави і є тією фундаментальною «підвалиною», без якої становлення «української розумної освіти» не можливе (с. 197).

Між тим, процес розвитку «розумної освіти», може бути здійснений виключно «на

основі визнаних людством справжніх, а не фейкових надбань науки і культури, соціального досвіду та раціонально осмислених сюжетів так званого наукового (позитивного) та позанаукового знання, міфології та релігії, походження яких сягає доісторичних глибин існування людини» (с. 201). Ясна річ, що політичне втручання у навчальні процеси та популістські підходи, що підміняють реформи ефектними, але порожніми рішеннями, певні ідеологічні чи духовні вчення, які намагаються зайняти місце науки, псевдонаукові концепції, які маскуються під альтернативні форми знання, але не мають емпіричного підґрунтя тільки перешкоджають розвитку та утвердженню «розумної освіти. «Освіта, що розгортається на хибному навчальному матеріалі, супроводжується сумнівними обставинами й таким же сумнівним досвідом, – пише автор, – нав'язується упереджено-хибною державною політикою, одягає на людину (підростаюче покоління), своєрідне ярмо, вивільнитись з-під якого є справою неймовірно важкою» (с. 203). І тому, як стверджує автор, політика, що впроваджує в систему освіти суперечливі цінності, не лише позбавлена раціональності, а й є ворожою до неї. Вона штовхає освіту, а разом із нею й особистість, що формується в цьому середовищі, до кризи, руйнування та занепаду. Освіта, яка спрямована на виховання поколінь у дусі панування над іншими народами та культурами, прагнення до світового домінування або ведення загарбницьких війн, є не лише хибною, а й злочинною. Тому така система повинна бути виключена з простору суспільного розвитку людства. Освіта може вважатися розумною лише тоді, коли вона ґрунтується на теоретично обґрунтованих, об'єктивно істинних знаннях та культурному досвіді, здобутому через наполегливе пізнання й практичну діяльність. «Розумна освіта – це система, яка висвітлює уми, дарує істинні знання та цінності, виховує в людині гуманістичні почуття, збуджує її волю до дії, вказує народу шлях до свободи» (с. 212).

У главі «Ідеократія позанаукової духовності» В.П. Андрущенко висловлює доволі оригінальну і одночасно суперечливу думку щодо інтеграції позанаукового знання в освітній процес, підкреслюючи його значущість для формування всебічно розвиненої особистості. «Позанаукове знання є феноменом

суперечливим й інтерпретованим далеко не однозначно, – зазначає автор, – і кожен із його сегментів заслуговує на окремий розгляд», однак «особливе занепокоєння громадськості викликає відсутність (повна або часткова) в системі освіти великих блоків знання, накопичених в системі позанаукової духовності, зокрема міфологічної, релігійної, окультної та ін. складових» (с. 215), оскільки в повсякденному житті люди користуються цими позанауковими символами. Аналізуючи історичні та літературні факти, в яких виявлялися надприродні здібності людей, чаклунство, фантастичні пророцтва, окультизм, міфологія, автор акцентує на необхідності розширення освітнього простору шляхом включення у освітній процес і позанаукових форм духовного та культурного досвіду, особливо в умовах суспільної нестабільності. «Наукове знання, що домінує (й повинне домінувати в освіті!), має відшукати в ній місце позанауковому знанню (міфології, фантазії тощо), осмислити його природу через інтерпретацію, доступно пояснити учням. До того часу, як школа не врегулює свій розмаїтий змістовний контент, не налагодить ґрунтовну, доступну й зрозумілу інтерпретацію ситуації, не вступить з позанауковим знанням в активний діалог, про будь-яку більш-менш «розумну освіту» не може бути й мови», – висновковує В.П. Андрущенко. Наскільки мені відомо, ця думка щодо залучення позанаукового знання до освітнього процесу пролунала вперше. Погоджуюся з автором у тому, що, дійсно, прийшов час відкрито обговорювати із здобувачами освіти ці проблеми, однак варто було б винести це питання на обговорення громадськості і відшукати адекватні форми його вивчення у освітньому процесі.

У главі «Контраверсійна сутність релігії» автор порушує тему подвійної ролі релігії в суспільстві: з одного боку, вона може бути джерелом моральних цінностей, а з іншого – інструментом маніпуляції. Він, зокрема, стверджує, що «Життя, розвиток науки, культури і практики засвідчують, що релігія містить низку конструктивних ідей та узагальнень, елементів знань, які цілком підпадають під статус «наукових» (або наближаються до нього). Багато зі здобутків, оцінок, узагальнень та прогнозів є цілком співвідносними з величними надбаннями науки. У релігійній картині світу

втілюється багато філософських, моральних, естетичних, політичних, загальних уявлень про світ природи та людських відносин, інших уявлень, що органічно переплітаються з науковими та практично-досвідними ідеями» (с. 237). Однак, як справедливо зауважує В.П. Андрущенко, «релігійний досвід не слід абсолютизувати, як і огульно заперечувати, ігнорувати. У тому числі й у системі освіти. Його треба вивчати, критично переосмислювати, адже він є досвідом людським, практичним, історичним. А значить таким, який заслуговує на увагу, як і всі інші надбання, які створені людиною для людини і для людства» (с. 246). Тож, як бачимо, автор прагне знайти розумний баланс між релігією та наукою. І все ж таки через третій розділ книги рефреном проходить думка автора, що саме наука має бути головним орієнтиром у розвитку суспільства та освіти.

Четвертий розділ книги «Європейський вектор розвитку освіти» висвітлює трансформацію освітніх процесів у Європі під впливом геополітичних змін та спільних цінностей. Автор, занурюючись у історико-географічні та соціокультурні лабіринти становлення об'єднаної Європи, пише, що «У наш час геополітичні параметри Європи варто оцінювати комплексно як поєднання економічних, людських, воєнних, культурних та інших ресурсів. Сучасний етнічний склад Європи склався в результаті тривалого історичного розвитку і взаємодії численних народів, що відрізнялися один від одного за антропологічними ознаками, мовою та культурою» і вагому роль у цьому процесі відіграла Київська Русь, яка «за доби найвищого економічного та культурного піднесення мала активні політичні, культурні, торговельно-економічні контакти із сусідніми державами, впливала на розвиток континенту» (с. 271). Простежуючи еволюцію об'єднання європейських співтовариств у Європейський Союз (1992 рік), автор зазначив, що саме сучасна Європа як потужний суб'єкт міжнародних відносин на етапі глобального переформатування світового порядку стала стратегічним вибором України, з якою 21 лютого 2005 р. Європейський Союз підписав план дій, а 22 червня 2022 року Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу (с. 285).

Звісно, що історичний шлях Європи від конфліктів до інтеграції, суттєво вплинув і на освітню політику континенту, зокрема і України. Тому у главі *«Європейські цінності»* розкриваються ключові принципи, такі як миролюбство, демократія, толерантність, екологічна безпека, права людини та міжкультурний діалог, які формують основу сучасної європейської освіти. У підсумку, автор наголошує, що, *«незважаючи на існування низки суперечностей, більшість країн європейського простору переконані, що їх спільним (інтегративним) інтересом є подальше зміцнення й розбудова Єдиного Європейського Дому, захист історично сформованих європейських цінностей та культури, поширення їх як на континентальному рівні, так і у світовому просторі. Долаючи негаразди та суперечності, цим історично вивіреним курсом впевнено рухається й Україна. Її європейський вибір є єдино правильним і перспективним»* (с. 299). Тим самим освітній простір Європи стає інструментом зміцнення спільної ідентичності та розвитку українського суспільства.

П'ятий розділ книги *«Освіта у стратегії цивілізаційного розвитку Європи»* присвячений ключовим аспектам освітньої політики Європи у контексті цивілізаційного розвитку, що відображено в його структурі. Автор аналізує освітні орієнтири Європи, акцентуючи увагу на фундаментальних цінностях та принципах, що визначають стратегічний розвиток сфери освіти. Розкриваючи історичні аспекти розвитку європейської освіти, він нагадує, що вона формувалася під впливом античної філософії, релігійних традицій Середньовіччя та просвітницьких ідей Нового часу. Її розвиток значною мірою визначили університети, що стали осередками наукового прогресу й інтелектуального потенціалу суспільства. Видатні європейські педагоги і просвітники, такі як Я. Коменський, Ф. Фребель, Ф. Дістервег, Й. Песталоцці, Я. Корчак, українські педагоги-практики К.Ушинський, М.Пирогов, А.Макаренко та В.Сухомлинський, інші європейські інтелектуали (с. 304) заклали основи сучасних освітніх методів, що актуальні й сьогодні. Європейські стандарти освіти, зокрема Болонська угода та Велика хартія університетів, стали взірцем для інших країн, сприяючи уніфікації навчальних процесів і визнанню

кваліфікацій у міжнародному просторі. Проведений автором ґрунтовний аналіз аксіології освіти в межах Болонського процесу переконливо свідчить про його *«плюралістичний та рамковий характер, спрямований на інтеграційні процеси в культурно-освітньому просторі Європи та надання більш широких можливостей людині для отримання знань, усвідомлення їх цінності для успішної соціалізації»* (с. 328). І не зважаючи на деякі суперечності, зокрема певну заформалізованість, стандартизацію та деяку уніфікованість (с. 331), автор стверджує, що *«загалом принципи та завдання Болонського процесу, спрямовані на формування європейського простору вищої освіти, є потужним засобом підвищення якості вищої освіти та науки з метою забезпечення кваліфікованою робочою силою та науковими кадрами європейського ринку праці»* (с. 332).

Окремий акцент у главі *«Підготовка спроможного вчителя»* зроблено на підготовці педагогів, що є ключовим фактором забезпечення якісного навчального процесу та відповідності освіти сучасним викликам. Підготовка креативних, високопрофесійних педагогів у європейському освітньому просторі здійснюється завдяки багатьом просвітницьким організаціям, найважливішими з яких є добровільні громадські об'єднання, неприбуткові благодійні та волонтерські організації (с. 333). Найбільш відомими з них є Платформа безперервної освіти (*The Lifelong Learning Platform*) (заснована у 2005), об'єднує 42 просвітницькі громадські організації або їх мережі; загальноєвропейська мережа неурядових організацій DARE, що спрямована на підвищення рівня освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини й налічує 48 організацій з 26 країн Європи; Європейська мережа освіти та навчання (EUNET), яка об'єднує більше 60 НУО; Європейська рада для *Steiner Waldorf* освіти (ECSWE), до якої входять 26 національних асоціацій *Steiner Waldorf*; Міжнародна федерація центрів для навчання методів активної освіти (*Ficeméa*), що об'єднує 42 організації в Європі, Південній Америці, Африці й працює над просуванням активної освіти, спрямованої на зміну соціальної та освітньої практики; Європейська мережа дистанційного навчання (EDEN); Європейська

Асоціація Батьків (ЕРА), що об'єднує понад 50 асоціацій батьків з 31 країни Європи, охоплює понад 150 мільйонів батьків й має на меті сприяти активній участі батьків у вирішенні питань освіти своїх дітей; Європейський фонд освіти (*European Foundation for Education* (EFE)); Асоціація педагогічної освіти в Європі (АТЕЕ); Асоціація (консорціуму) ректорів педагогічних університетів Європи та інші.

Найбільш вагомим результатом діяльності Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи є розробка й прийняття документа стратегічного значення – «Педагогічної Конституції Європи» (23–25 травня 2013 року), у якій у статті 1.1 «Зальних положень документа», визначаються *«принципи та методологія філософії та політики процесу підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття»* (с. 349). Як підкреслює автор книги, цей історичний документ має високе міжнародне значення, оскільки він *«окреслює засади узгодженої транснаціональної політики в галузі педагогічної освіти, визначає принципи формування, організації і діяльності ключових ланок загального механізму підготовки педагогічних кадрів з метою підвищення її якості, спрямовує педагогічну діяльність, сприяє розвитку партнерства країн в системі педагогічної освіти європейського простору»* (с. 352). У тексті «Педагогічної Конституції Європи» зміст педагогічної освіти розкривається через *компетентності* (комунікативна, само ідентичності, справедливості, лідерська, дослідницько-аналітична, здатність навчатися протягом життя, емпатія), *педагогічні стратегії* (автентичність, виключність, візуалізація знань, демократичність, діалогічність, дослідництво, інтегративність, конструктивізм, лідерство, особистісна зорієнтованість, послідовність, рефлексивність, здатність до розвитку соціальна спрямованість, спірання на відповідний досвід, співробітництво, цілеспрямованість); *технології* (що здійснюються з використанням власних наукових досліджень педагога, із застосуванням сучасних інформаційних засобів, мовних стратегій та дискурсних прийомів), якими має оволодіти майбутній вчитель ХХІ століття (с. 359–361).

І як підкреслює автор, «Педагогічна Конституція Європи» наголошує на необхідності *багатоаспектної трансформації педагогічної*

освіти у багатьох країнах, що пропонують розмаїття моделей здійснення підготовки вчителя як за змістом, так і за формою, що само по собі є викликом для них. Щоб перетворити педагогічну освіту на систему, здатну до саморегуляції відповідно до викликів суспільного розвитку, у низці країн необхідні колосальні зміни на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знаннями упродовж життя та їх у практичній діяльності» (с. 372).

У останньому, шостому, розділі книги *«Післявоєнний світ науки, освіти і культури України (далеко не другорядні завдання)»*, Віктор Петрович аналізує роль науки, освіти та культури у відбудові післявоєнної України, підкреслюючи їхній стратегічний характер. Він переконаний у тому, що незважаючи на колосальні труднощі воєнного часу, освіта і наука залишаються тими підвалинами, на яких тримається держава, і саме освіта є інструментом формування стійкості, національної ідентичності та розвитку критичного мислення в умовах поствоєнної відбудови. Якби упереджаючи узагальнений висновок свого дослідження, автор зазначає, що *«освіта майбутнього має бути розумною, системною, самодостатньою, привабливою, інноваційною, дитиноцентричною»* і пропонує для обговорення декілька тез щодо модернізації освіти в сучасному світі й для майбутнього: відбудова, розбудова, матеріальне та кадрове забезпечення школи (с. 383); оновлення змісту освіти (с. 386); визначення аксіологічної складової освітнього процесу (с. 389).

Вирішення цих завдань, за глибоким переконанням автора книги, можливе за умов, якщо у післявоєнному світі заклади освіти в Україні та в європейському просторі загалом будуть орієнтовані на те, щоб майбутня освіта стала: (1) освітою нового, сучасного світогляду, нового знання і нової культури, а головне – вибудовувалась на аксіології безумовної самоцінності людини та її життя, безпекового і перспективного майбутнього; (2) орієнтувалася на національні й загальнолюдські пріоритети та цінності; (3) виховувала людину самовідданої стійкості, впевненої в українській перемозі, патріота власної держави, професіонала і лідера, здатного до розуміння світу інших людей, до організації співпраці; (4) навчила людину

самостійному мисленню, сформувати головну життєву компетенцію – сміливість «керуватись власним розумом», приймати рішення й творчо втілювати їх в систему власної і колективної діяльності; (5) головними пріоритетами мала європейські цінності миролюбства, демократії, екологічної безпеки, солідарності та свободи; (6) органічно поєднувала загальноновизнані гуманістичні пріоритети з раціонально визначеним прагматизмом, спрямованим у майбутнє (с. 389).

У главі «Світоглядна навігація освіти» автор визначає світоглядні пріоритети, на яких має вибудовуватись освіта, особливо в період військового стану і після перемоги. Оригінальний термін «освітня чи світоглядна навігація», який автор вводить у науковий дискурс, «забезпечує орієнтацію людини в освітньо-інформаційній галузі» (с. 397). Одним з напрямів реформування галузі поряд з модернізацією змісту навчання, становлення необхідних компетенцій та виховання цінностей має постати завдання формування цілісного світогляду як головного навігатора людини у світі, фундаментальною основою якого є наука, а теоретичною основою – нова філософія (с. 403-404).

Особливе місце в системі пріоритетів нового світогляду – навігаційного орієнтиру освіти, на думку автора посідає *вселюдська цінність миру*, про яку він розмірковує у главі «Цивілізаційна вартість миру». Адже кожна людина, «переживаючи й витримуючи жорстокі реальності війни, думає про мир, сподівається на її завершення, досягнення перемоги, мріє про «мирне небо над головою» (с. 411). Розмірковуючи над проблемою війни і миру, В.П. Андрущенко наголошує на запровадженні «мироворчої освіти, яка спрямована на виховання культури миру – усвідомлення цінності й значущості ненасильницьких практик поведінки на індивідуальному рівні та недопущення війни як засобу врегулювання міжнародних суперечок» (с. 418), висхідною точкою опори якої має стати навчання здатності вирішення конфліктів, розуміння психології, принципів демократії, основних прав людини тощо.

Тобто мова йде про необхідність оновлення змісту освіти відповідно до сучасних викликів, зокрема формування громадянської відповідальності та демократичних цінностей. І саме демократизація української освіти та її

переорієнтація на ринкові пріоритети на сучасному етапі постають головними векторами її трансформації та модернізації (с. 431). Освітня філософія ринкових відносин та громадянського суспільства, на думку автора, передбачає, що одночасно із орієнтацією сфери освіти на ринкові відносини у світогляді сучасної людини має відбуватись формування відчуття власника (с. 435). І тому особливий акцент варто зробити на удосконаленні економічної освіти молоді, у процесі якої, як стверджує автор, «організація взаємодії суб'єктів навчання зорієнтована на професійно-економічний розвиток особистості, на специфіку майбутньої професійної діяльності, зміст якої на підприємствах і в організаціях усіх профілів і типів нині принципово змінюється» (с. 443).

Важливим завданням модернізації післявоєнної освіти, вирішення яких сприяє її утвердженню як розумної і перспективної, як вважає автор, є вилучення з системи освіти такого потворного явища, як корупція. І тому у главі «Суспільство і освіта без корупції» (с. 448-474) наголос зроблено на необхідності боротьби з корупцією, зокрема академічною недоброчесністю, в освітній сфері як передумови якісного розвитку суспільства. «Подолання корупції та академічної недоброчесності у системі освіти України, – за переконанням автора, – потребує системних кроків правового, просвітницького та соціально-економічного характеру. Йдучи таким шляхом вітчизняна освіта може стати системою розумною, а відтак самодостатньою, конкурентною, сучасною, такою, що забезпечує суспільство різнопрофільними висококваліфікованими фахівцями» (с. 474).

У главі «Книга в структурі інформаційного простору освіти» автор переосмислює роль книги в сучасному інформаційному середовищі, виклики цифровізації та збереження традицій читання. Вкрай важливою в умовах інформаційного світу та цифрових технологій є дилема: чи варто зберігати друковані книги, адже підлітки й молодь читають їх усе менше. З одного боку, цифрові носії пропонують швидкий доступ до інформації, інтерактивність і зручність. З іншого – друковані видання сприяють глибшому сприйняттю тексту, розвитку критичного мислення й збереженню культурної спадщини. Отже, постає питання не лише про формат книг, а й про способи заохочення молоді

до читання загалом. Для Віктора Петровича книга – це *«найвидатніше завоювання людської цивілізації, це найбільш потужне джерело знань і культури, загальнолюдського досвіду й апробованої практикою високої духовності, зосередження мудрості людства. Вона повчає і застерігає, долучає до історії й узагальненого практичного досвіду, водночас розгортає горизонти майбутнього, прогнозує напрями розвитку, аналізує варіанти, за якими слід рухатись далі»* (с. 477). Цілковито підтримую його думку про те, що *«інтенсивне впровадження «цифрових технологій» потребує збереження і «книжкової освіти», що є тією необхідною умовою, поза якою якісної освіти, спроможної забезпечити входження людини у самостійне життя, просто не існує. І ось чому: основу-основ історично здобутого досвіду людського способу життя забезпечує насамперед «книжна освіта»; швидко ж відповідь на нові та новітні життєві реалії віддзеркалює «освіта електронна». І тільки їх поєднання (принаймні в першій половині XXI століття) формує той надійний і перспективний фундамент, на якому зростається найвища цінність людської цивілізації – її величність Людина»* (с. 488).

Отже, у кожному із шести розділів книги В. П. Андрущенко пропонує роздуми над важливими аспектами розвитку розуму та його ролі в історії, освіті та суспільстві. І апофеозом книги є думка про те, що освіта – це не лише джерело знань, а й основа відродження нації. Вона плекає Розум, формує здатність до праці та визначає вектор розвитку суспільства. У час війни саме освіта є тим фундаментом, який дозволяє вистояти, перемогти й відновити країну. *Розумна освіта*, що поєднує традиції й інновації, – ось шлях до майбутнього України серед цивілізованих народів світу – такий висновок автора прочитується у післямові.

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах російсько-української війни зростає потреба у справді розумних книгах – тих, що не лише дають

знання, а й формують критичне мислення, світоглядну стійкість і моральну відповідальність. Саме такою є нова наукова робота **Віктора Петровича Андрущенка «Просвітницька одисея розуму»**, яка присвячена дослідженню розуму та освіти, а відтак є унікальним інтелектуальним дороговказом, що допомагає осмислити сучасні виклики та знайти шляхи до гідного майбутнього. І хоча деякі з піднятих у ній питань є дискусійними і потребують подальшого обговорення, наприклад, щодо залучення позанаукових знань до освітнього процесу, а також шляхів інтеграції новітніх знань і моральних принципів в умовах глобальних змін, книга є інтелектуальним дороговказом у процесах демократичних і цивілізаційних трансформацій, адже вона торкається фундаментальних питань розуму, освіти та цивілізаційного розвитку в контексті сучасних викликів.

Книга В.П. Андрущенко, завдяки вишуканій науково-популярній мові, вирізняється легкістю для читання, що робить складні ідеї доступними та зрозумілими для широкого кола читачів. Вона захоплює не лише глибиною філософських міркувань, а й широтою охоплення тем, пропонуючи емпіричну верифікацію, що додає ваги та практичної значущості кожній ідеї. Завдяки елегантному поєднанню теоретичних концепцій і реальних прикладів, книга не лише розширює горизонти розуміння сучасних викликів, а й залишає глибокий емоційний відгук.

Наукова творчість В. П. Андрущенко в цілому вирізняється унікальністю – його книги не лише розкривають глибокий філософський дискурс, а й визначають напрями суспільного розвитку, поєднуючи наукову рефлексію з просвітницькою місією. Тому книга може бути корисною для тих, хто цікавиться глибокими філософськими питаннями, історією розвитку Розуму, демократії, ідеологій та їх впливом на розвиток суспільства, освіти та інтелектуального життя в умовах змін.